

Meclis-i Meşâyih'in Bulaşıcı Hastalıklarla İlgili Aldığı Tedbirler

Meclis-i Meşâyih's Precautions About Epidemic Diseases

Dr. Meliha Aydınlı

İstanbul
Türkiye
maydinli6168@gmail.com

İstanbul
Türkiye
<https://orcid.org/0000-0003-2947-2899>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	01 Ağustos August 2024
Kabul Tarihi Accepted	15 Kasım November 2024
Yayın Tarihi Published	30 Aralık December 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
Sayı Issue	54
Sayfa Pages	199-225

Atıf | Cite as

Aydınli, Meliha. "Meclis-i Meşâyih'in Bulaşıcı Hastalıklarla İlgili Aldığı Tedbirler". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 54 (Aralık 2024), 199-225.
<https://doi.org/10.70951/tasavvufdergisi.1571975>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Meliha Aydınli).

Öz

Tarih boyunca insanlığı etkileyen bulaşıcı hastalıklar, özellikle toplu yaşam alanlarında görülmekte ve insan hayatını olumsuz etkilemektedir. Salgınlar; Osmanlı Devleti'nin ictimai yapısında önemli bir yer teşkil eden ve her kesimden insana ev sahipliği yapan tekke ve zaviyelerde de tehdit edici bir unsur olarak gündeme gelmiştir. Şeyhülislamlık bünyesinde tesis edilen ve tekkelerin yönetimi ile denetiminden sorumlu olan Meclis-i Meşâyih (1866-1925), bulaşıcı hastalıklarla ilgili birtakım tedbirler almıştır. Bunlardan en önemlisi; tekkelerde dikkat edilmesi gereken durumlarla ilgili Meclis'in yayınladığı talimatnamedir ve burada virüsler, hijyen ve temizlik ile dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsedilmektedir. Talimatnamede; temizliğin İslam'ın şartı olduğu, sağlıklı yaşamın birinci kuralının nezafet dolu bir yaşamdan geçtiği, ictimai yaşam alanlarında bu tür hastalıklarla daha fazla karşılaşılabilceği belirtilmiş, kurallara uyulması ve konunun dikkate alınması tavsiye edilmiştir. Ayrıca Meşihat dairelerinde görevli memurlara aşı mecburiyeti getirilmiş ve karantina uygulaması yapılmıştır. Bu makalede, Meclis-i Meşâyih'in bulaşıcı hastalıklarla ilgili yayınladığı talimatname ile Meşihat dairesinde alınan tedbirler ve konuyla ilgili Meclis-i Meşâyih defterlerinde ele alınan kararlar incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Meclis-i Meşâyih, Bulaşıcı hastalıklar, Talimatname, Karantina, Aşı

Abstract

Infectious diseases, which have affected humanity throughout history, are especially seen in collective living spaces and negatively affect human life. Epidemics were also a threatening factor in tekkes and zawiya, which played an important role in the social structure of the Ottoman Empire and hosted people from all walks of life. The Meclis-i Meşâyih (1866-1925), which was established within the body of the Şeyhülislam and was responsible for the management and supervision of tekkes, took a number of measures against infectious diseases. The most important of these was the directive issued by the Assembly on the conditions to be taken into consideration in tekkes, where viruses, hygiene, cleanliness and issues to be considered are mentioned. In the directive, it was stated that cleanliness was a pillar of Islam, that the first rule of a healthy life was a life full of decency, that such diseases were more likely to be encountered in social living spaces, and it was recommended that the rules be followed and the issue be taken into consideration. In addition, vaccination was made compulsory for officials working in the offices of the Meşihat and quarantine practices was imposed. This article examines the instructions issued by the Meclis-i Meşâyih on infectious diseases, the measures taken in the office of the Mashihat, and the decisions taken in the books of the Meclis-i Meşâyih in this subject.

Keywords: Meclis-i Meşâyih, Infectious diseases, Instruction, Quarantine, Vaccination

التدابير التي اتخذها مجلس المشايخ بشأن الأمراض المعدية

الملخص

ظهرت الأمراض المعدية التي أصابت البشرية على مر التاريخ بشكل خاص في أماكن المعيشة الجماعية وأثرت سلباً على حياة الإنسان . كانت الأوبئة أيضاً عاملاً مهدداً في المحافل ومحافل الدراويش التي كانت لها مكانة مهمة في البنية الاجتماعية للإمبراطورية العثمانية وكانت تستضيف الناس من جميع مناحي الحياة . وقد اتخذ مجلس المشايخ (١٨٦٦-١٩٢٥) ، الذي أنشئ ضمن هيئة شيخ الإسلام () وكان مسؤولاً عن إدارة التكايا والإشراف عليها ، عدداً من التدابير المتعلقة بالأمراض المعدية . وكان أهم هذه التدابير هو التوجيه الذي أصدرته الجمعية بشأن الشروط الواجب مراعاتها في التكايا حيث تم ذكر الفيروسات والنظافة والنظافة والأمر الواجب مراعاتها . وقد جاء في التوجيه أن النظافة شرط من شروط الإسلام ، وأن القاعدة الأولى للحياة الصحية هي الحياة الصحية السليمة ، وأن هذه الأمراض قد تكثر في أماكن المعيشة الاجتماعية ، وأوصى باتباع القواعد ومراعاة هذه المسألة . بالإضافة إلى ذلك ، تم جعل التطعيم إجبارياً للموظفين العاملين في مكاتب المشيخة وفرض الحجر الصحي . تناولت هذه المقالة تحليل التعليمات الصادرة عن مجلس المشايخ حول الأمراض المعدية ، والتدابير المتخذة في مكتب المشايخ ، والقرارات المتخذة في مكتب مجلس المشايخ حول هذا الموضوع .

الكلمات المفتاحية : مجلس المشايخ ، الأمراض المعدية ، التعليم ، الحجر الصحي ، التطعيم

Giriş

Muhtelif kültürde meskûn ya da gayr-i meskûn birçok kişiye ev sahipliği yapan tekke ve zaviyelerde, maddi-manevi sorunlarla karşılaşılmasıdır. Bunlardan en önemlisi, kitlesel olarak toplumları etkileyen bulaşıcı hastalıklar meselesidir ve umuma açık mekanlar olan tekkeleri de doğal olarak tesiri altına almıştır. Tekkelerde daha hızlı yayılma potansiyeli ile ölümcül olmasının meydana getirdiği endişe ve tehlike nedeniyle; salgın hastalıklar, üzerinde dikkatle durulması gereken bir konu olmuştur.

Şeyhülislamlığın bir alt birimi olarak tekkelerin yönetimi ile denetiminden sorumlu olan Meclis-i Meşâyih kurumu (1283/1866-1925); tekke meseleleri yanında doğal olarak dergahlarda vuku bulan ve tabii seyrinde gelişen sosyal sorunlarla da ilgilenmiştir. Özellikle ani olarak ortaya çıkan bulaşıcı hastalık ve virüsler meselesi bunlardan biridir ve bu durum, toplu mekanların en önemli hususlarından biri olan nezafet meselesinin önemini artırmıştır. Dersaadet, bulaşıcı hastalıkların görüldüğü yerde bildirilmesi ve bir an evvel önlenmesi için gereken sihhî tedbirlerin acilen alınmasını ve bu konuda bir talimatname hazırlanmasını emretmiştir (1307/1890). Tekkelerle ilgili birçok konuda talimatname düzenleyen Meclis-i Meşâyih, konunun ehemmiyetine binaen bir düzenleme yapmış ve öncelikle bunun gerekçesini açıklamıştır. Tekkelerde yaşayanlarla ilgili hazırlanan kurallardan azade olmak üzere belirlenen ve mevcut duruma istinaden özel olarak tanzim edilen bu talimatname; tekkelerde temizliğin sağlanması ve sağlığın korunmasına itina gösterilmesi için dikkat edilmesi gereken tedbirleri içermektedir.¹

1 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet Evrakı [ŞD]*, No. 2552, Gömlek No. 13; BOA, *ŞD*, No. 2555, 7. Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defterleri [MDD]*, No. 1739, Gömlek No. 113. Osmanlı Arşivi, (BOA), *Meclis-i Meşâyih Mazbata Defterleri [MD]*, No.1761, Gömlek No. 40. Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Meşâyih Gelen Evrak Kayıt Defterleri [GEKD]*, No. 1764, Gömlek No. 81. Meclis-i Meşâyih, ilki kuruluşunda olmak üzere tekkelerde yaşayanların uymaları gereken ve bir nevi tekkelerin tüzüğü niteliğinde muhtelif konulardan oluşan nizamname ve talimatnameler yayınlamıştır. Bu düzenlemelerin önemli bir kısmı tekkelerin yönetimi, Meclis-i Meşâyih çalışanları, müfettişleri, tekke şeyhleri ve tekkede yaşayanların görevleri gibi hususlardadır. Meliha Aydınlı, *Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş*

Meclis-i Meşâyih gerek genel kurallar ve asayiş anlamında ve gerekse tekkelerde salgın hastalıklar gibi toplu yaşam alanlarını tehdit eden unsurlara karşı bir tedbir niteliğinde; tekkelerde yaşayan dervişlerin, yükümlü oldukları emir ve hükümlere riayet etmeleri gerektiğini ve şayet bu kural-lara uymazlarsa dergâh şeyhi vasıtasıyla tekkelerde kalmalarına müsaa-de edilmeyeceğini bildirmiştir. Meclis; bir tekkeden diğerine geçiş yapan (nakl-i mekân eden) dervişlerin, daha önce kaldıkları dergâhın şeyhinden onaylı izin vesikası yanlarında olmadan, diğer tekkelerden kabûl alamayacaklarını da ifade etmiştir. Bu durum, hem belirli bir tedrisat ile yetişen talebelerin eğitiminin sekteye uğramaması ve mevcut kaidelere aykırı durumların önüne geçilmesi hem de dışardan gelebilecek olası hastalıkların önlenmesinde genel tedbir anlamında tekke kuralları olarak belirlenmiştir. Meclis-i Meşâyih, talimatnamelerle belirlediği bu kurallara mutlak surette uyulmasını ve bu kuralların sıkı bir denetime tabi tutulmasını istemiştir. Bu durum konunun ehemmiyeti ve yaşanan durumun ciddiyetini göstermesi açısından önemlidir.²

Bulaşıcı hastalıklarla ilgili sadece tekkelerde değil Meşihat dairesinde görevli memurlar için de birtakım uygulamalar yapılmıştır. Bu yöntemlerin çoğunun, günümüzde alınan tedbirlerle benzerlik gösterdiği ve aynı metotların hala yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Meşihat Dairesinde çalışan devlet memurlarına aşı zorunluluğu getirilmesi ve hastalık bulaşan kişilerin karantinaya alınması bu anlamda dikkat çeken uygulamalar arasındadır.

Bu çalışmada; Osmanlı Devleti'nde, tekkeleri reorganize etmek maksadıyla kurulan ve yarım asrı aşkın bir süre faaliyet gösteren Meclis-i Meşâyihin, sorumlu olduğu birimlerde bulaşıcı hastalıklarla ilgili ele aldığı uygulamalar incelenmiştir. Kaynak olarak; temelde Meclis-i Meşâyih defterleri,

ve *Kararlar (1879- 1909)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2024), 46-63.

2 BOA, *Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defterleri [MDD]*, No. 1738, 72-76, Talimatnamenin 3. Fasil, 26. Maddesi. Meliha Aydınlı, *Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş ve Kararlar (1879- 1909)*, 299.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan vesikalar ve konu ile ilgili yapılan diğer araştırmalar kullanılmıştır.

1. Meclis-i Meşâyih'in Bulaşıcı Hastalıklarla İlgili Yaptığı Çalışmalar

Osmanlı coğrafyasında bulaşıcı hastalıklar nev'inden çoğunlukla taun (veba) olmak üzere; çiçek, kolera, difteri, tifo ve cüzzam gibi hastalıklar görülmüştür. Meclis-i Meşâyih kaynaklarına göre o dönemde ve İstanbul genelinde bu hastalıklara maruz kalan 15'i merkez, 13'ü müstakil toplamda 304 tekke bulunmaktadır (1334/1916). Meclis, birçok insanın teşrik-i mesai yaptığı tekkelerde mukim olan dervişler ile ziyaretçilerin dikkat etmeleri gereken hususları belirlemiş; tekkelerin temiz tutulması ve sağlığın korunmasına itina gösterilmesi için birtakım tedbirler almıştır.³

Meclis-i Meşâyih, şeyh ve dervişlerin vazifeleri ile hal, tavır ve davranışlarını düzenleyen nizamname ve talimatnameler yayınlamıştı. Meclis, tekke mensuplarının yapmaları ya da yapmamaları gereken genel tekke kurallarına dikkat edilmesini ve bu hususta bir gevşeme ya da ihmal yaşanmaması için, yayınladığı talimatnamelerin birer nüshasının dergahlarının münasip mahallerine asılmasını padişah'tan talep etmişti. (1301/1884). “Tekkelerde hıfzıssıhhaya riayet ile şeyh ve dervişlerin vazifelerine dair” ya-

3 Kolera-tifüs-çiçek ve verem salgını, 1850-1930 yılında Avrupa, Orta Doğu ve Asya'da; 1918-1920'de ise İspanyol gribi, tüm dünyada milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Tolgahan Karaimamoğlu, *Orta çağ Avrupa'sında Salgın Hastalıklar*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 122. Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî [DH.MKT]*. No. 718, Gömlek No. 11. Osmanlı Arşivi (BOA), *Esami Defteri [ED]*, No. 1760. Aslında “veba” bulaşabilme özelliği olan tüm hastalıklar için; “taun”un ise günümüzde “veba” anlamında kullanıldığı; buna göre her taun'un veba, ancak her vebanın taun olmadığı ifade edilmektedir. Bir başka açıdan aslında “taun ve veba” Osmanlı tababetinde tüm salgın hastalıklar için kullanılan bir kavram olduğu söylenebilir. Merve Özyakal, “Fetvalar Işığında Osmanlı'da Salgın Hastalıklar”, *Din ve Etik Yönleriyle Salgın Hastalıklar*, Ed. Tuba Erkoç Baydar, (İstanbul: İbn-i Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021), 115-137. Veba öteden beri Osmanlı toplumunda şehir ve kasabalar ile sosyal alanlarda kendini göstermiş; XVII-VXIII-XIX. yüzyıllarda sürekli tekrar eden bir bulaşıcı hastalık olmuştur. Nükhet Varlık, *Osmanlılarda Veba 1347-1600*, çev. Hazal Yalın, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 358.

yınlanan talimatname, uygulanmak üzere İstanbul tekkelerine ve taşrada bulunan tekkelerden sorumlu Encümenlere gönderilmişti.⁴

Meclis-i Meşâyih, tekkelerin tanzim ve ıslahı ile ilgili yayınladığı talimatnamenin on sekizinci maddesinde; tekkelerde genel sağlığın korunması için temizliğe ve hijyene azami surette itina gösterilmesi gerektiğini ifade etmiş ve dahili ve harici uyulması gereken kuralların denetiminden tekkelerde görevli şeyhleri mesul tutmuştu.⁵ Bu kuralların tekkelerde uygulanmasını ise, merkez tekke şeyhleri ile Meclis müfettişlerinin denetimine vermişti. En fazla toplu mesai harcanan mekanlardan biri olan dergâhların âyin yerlerinin temizliği, bulaşıcı hastalıkların yayılmasına engel olmak için hasta olan dervişlerin âyine katılmasına müsaade edilmemesi vs. durumlar, Meclis-i Meşâyih ve taşradaki Encümen-i Meşâyih Komisyonlarının belli başlı görevleri arasında zikredilmişti. Başta dervişân ve muhibbân olmak üzere, tekkelerde bir şekilde bulunanların; Meclis-i Meşâyih'in belirlediği kurallara uymaları gerektiği ve tekke şeyhinin sorumlu tuttuğu işleri yapmakla mükellef oldukları ifade edilmişti. Buradaki kurallara uymak zarurıydı zira verilen eğitimin kendi içinde ciddi yaptırımları bulunmaktaydı.⁶

Meşihat makamına bağlı kurumlarda, salgın hastalıklarla ilgili en yaygın ve genel tedbir olarak aşı ve karantina uygulamaları yapılmaktaydı. Meclis-i Meşâyih'in, bu anlamda en önemli düzenlemesi, hiç şüphesiz konuyla ilgili tanzim ettiği talimatnameydi. Bu tedbirler, bir bütün olarak bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde genel bir kontrol mekanizmasının oluşmasına ve hastalıkla mücadelede bir kolaylık sağlamasına yönelik çabalardı.

4 Osmanlı Arşivi (BOA), *Evrak Odası [BEO]*, 59/101-01, 02,03. BOA, MD. No. 1762, 92-95. Meliha Aydın, *Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş ve Kararlar (1879- 1909)*, 47-53.

5 “Tekâyâ ve zevâyânın ıslâh ve tanzîm-i ahvâli taht-ı vücûb ve elzemiyette olarak bazı tedâbir-i ıslâhiyeyi hâvi” başlıklı tekkelerin ıslahı ve düzeni için yirmi üç maddelik bir nizamname yayınlanmıştır. On sekizinci maddesinde: genel sağlık kapsamında tüm tekkelerin hizmetkarı olarak, temizliğin muhafazası ile buna itina gösterilmesinden şeyhlerin sorumlu olduğu ifade edilmiş; “Bi'l-umûm tekâyâ-yı şerifenin sıhhat-i umûmiyyeye hâdim bir sûrette muhâfaza-i nezâfet ve tahâretine i'tinâ ve dikkat, şeyh efendilerin cümle-i vezâifindedir.” denilmişti. BOA, MDD. No. 1737, 111-118; BOA, MDD. No. 1738, 72-76.

6 BOA, MMD. No.1739, 113; BOA, MDD, No. 1738, 71-77. Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dosya Usûlü [İ. DUİT]*, No. 58, 81, 82 ve 83. BOA, MMD, No. 1738, 72-76.

1.1. Tahaffuzhane (Karantina)

Asırlardan beri memleketlerde büyük tahribata sebep olan veba ve kolera gibi salgın hastalıklar, binlerce insanın vefatına sebep olmuştur. Karantina usulünün, batılılarda olduğu gibi sistemli bir şekilde uygulanması bilinmediğinden, hastalığın yayılmasını engellenmez dolayısıyla zararları da azalmazdı. İslâm dininin bu konudaki açık hükmüne ve ilk karantinayı Hz. Peygamber'in (sav) yapmasına rağmen, toplumun bazı kesimlerinde oluşmuş yanlış kanaatler sebebiyle, bu usulün benimsenmesi ve uygulanması kolay olmamıştır.⁷ Ancak 1838 yılında II. Mahmud, Osmanlı beldelelerinde karantina için "Tahaffuzhâne"ler kurdurmuş ve böylece önemli bir İslami geleneği hayata geçirmiştir. Karantina tesisi, yurda giriş-çıkış yapacak yolcuların denetimi amacıyla Yemen'in Tihame kıyısı yakınlarında ve İstanbul'da inşa edilmiştir. Ayrıca İstanbul Üsküdar, Gedikpaşa ve Topthane'de "Tebhirhaneler" (1310/1893) ile "Bakteriyoloji-i Şahane" açılmıştır (1311/1894). Bulaşıcı hastalıklardan dolayı alınacak tedbirler ve burada görevlendirilecek memurların vazifeleri ile ilgili talimatname Türk ve yabancı gazetelerde ilan edilerek Osmanlı Devleti'nde bulunan sefirlerle de konuyla ilgili malumat verilmiştir (1312/1895). Bulaşıcı hastalıkların o dönemde yayıldığı Adana ve Konya gibi şehirler arasında koridor ve tahaffuzhaneler açılarak burada geçici askerler görevlendirilmiştir (1312/1895).⁸

7 "Bir yerde taun olduğunu duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde bir hastalık çıkarsa kaçmak suretiyle oradan uzaklaşmayın." Buhâri Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *El-Cami'us-sahih*. nşr. Konyalı Mehmed Vehbi 4. Cilt. (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1991).

8 Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid, 274-276*. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yapılan reformlarda sağlık alanında da yeni müesseselerin kurulması kararı alınmıştır. Şehzadebaşı'nda eski Yeniçeri odalarının karşısında bulunan Tulumbacı başı konağında Tıbb-hâne ve Cerrah-hâne okulu 14 Mart 1826 günü faaliyete geçmiştir. 1831 yılında Cerrah-hane Topkapı Sarayının deniz tarafındaki kısma nakledilirken 1836'da Tıbb-hane ve Cerrahhane birleştirilip Saray sahasında bulunan Otlukçu Kışlası'nda dersler ikame edilmiştir. Askeri ve sivil hizmetlerde kullanılacak hekimler yetiştirme gayesiyle tesis edilen bu kurumların kuruluş amacı, daha çok gayri müslimlerin elinde bulunan hekimliğin, Türk hekimlerinin de söz sahibi olarak devlet hizmetinde yer almalarını sağlamaktır. Ekrem Özer, Osmanlı'da *Tekke ve Tarikat İslahâtları-I. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, (Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2007), 48-49. Hey'et-i Sıhhiyye (Sağlık) merkezleri, Nişantaşı ve Teşvikiye'de açılmış ve Hazine-i Hassa'dan yardım almıştı. Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Şehremaneti [İ. ŞE]*. No. 3/21. BOA, *DH.MKT.* No. 319, 28. BOA, *DH.MKT.* No. 381, 77. Şeyhmus Bingöl, "II. Abdülhamid

Hıfzıssıhha Umûmî Komisyonu tarafından, salgın hastalıklara karşı genel tedbir kapsamında kararlaştırılan tedbirler uygulanmaya başlanmıştı (1311/1894).⁹ Merkezi hükümet; medeni münasebetler ve iktisadi muameleler gereği, yabancı memleketlerde vuku bulan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan çeşitli hastalıkların tahrip edici tesirlerine karşı tedbirler alınması ve bunların ortadan kaldırılması ile Merkez’de bulunan sağlık müesseselerinin son gelişmelere uygun olarak ıslahı ve düzenlemeleri için genel sağlık kapsamında Dr. Muhyiddin Bey’i görevlendirmişti. Bu doktorun başkanlığında ayrıca, İstanbul’da salgın hastalıkların önüne geçilmesi ve toplum sağlığının korunması için; alanında söz sahibi memur ve tabiplerden oluşan “Müessesât-ı Hayriyye-i Sıhhiyye” ismiyle Şehremanetine bağlı idari bir birim kurulmuş, konuyla ilgili her türlü sorunun doğrudan buraya bildirilmesine karar verilmişti (1327/1909).¹⁰

Sultan II. Abdülhamid, sağlık alanında ve özellikle bulaşıcı hastalıklar konusunda çalışmalar başlatmış; salgın hastalıklara mücadele kapsamında Halep Gureba Hastanesi’ni açtırmıştır. Kızı Hatice Sultan’ın difteri (kuşpalazı) isimli bulaşıcı bir hastalıktan vefatı sebebiyle ilk çocuk hastanesini kurduştur. Kadınlar ile çocukların ücretsiz tedavi edildiği Hamidiye Etfal Hastanesi (1306/1899) bünyesinde bir bakteriyoloji laboratuvarı açılarak, serum ve aşuların üretildiği ek birimler oluşturulmuştur. Geleneği değil Modern tıbbı ve uygulamalarını savunan Dr. Muhyiddin Bey bu hastanede gönüllü olarak çalışmıştır. XX. yüzyılın başlarında kolera ve benzer bulaşıcı hastalıkların izalesi ve yayılmasının önlenmesi; Avusturya,

Döneminde İstanbul’da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 77, (2020), 77-104. ORCID: 0000-0001-5255-9787.

9 BOA, A. (MKT. MHM). No. 594, 8.

10 Osmanlı Arşivi (BOA), *Vakfiye ve Müzekkire Defteri [VMD]*, 1779, 19-20. Dersaadet’te, bulaşıcı hastalıkların meydana geldiği anda bildirilmesi ve genel tedbirlerin alınması kapsamında bir nizamname tanzim edilmişti. BOA. ŞD. No. 2552, 13. Sıhhiye Nezaretinin kurulmasıyla “Meclis-i Tıbbiyeyi Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye” ismiyle bir meclis oluşturulmuştu (1327/1909). 13 üyesi olan bu meclisin 12’si doktor biri eczacıydı ve başlıca görevi; genel sağlığı koruyarak salgın hastalıklara karşı tedbir almak ve sıhhiye ile ilgili kanunlar çıkarmaktı. Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, 1894 yılında kolera vakalarının artması üzerine açılmış; bulaşıcı olması nedeniyle sadece mevcut şehri değil civar şehir ve memleketlerin sağlığını korumaya yönelik olarak düşünülmüştü. Arzu Şahin, *Osmanlıda Kolera*, 25-26. Ebubekir Siddık Yücel, “Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Sivas’a Ait Bazı Belgeler”, 27-44.

Almanya, Fransa vs. memleketlerdeki usuller, tedbirler ve uygulamaların öğrenilmesi için, Karantina Meclisi azası ve Tıp Fakültesi muallimlerinden Akil Muhtar Bey ile bakteriyolog Avrupa'ya gönderilmiştir (1329/1912). Şehremaneti ayrıca İstanbul'un çeşitli bölgelerinde görülen kolera vakaları nedeniyle, özel hastanelerin açılması gerektiği ile ilgili hükümete tezkire göndermiştir. Bu teklif, Sıhhiye Meclisince verilecek kararın hükümet tarafından görüşülmesi akabinde saraya arz edilmiştir (1316/1908). Zira 1894 depreminin de etkisiyle sokakta kalan halkta görülen kolera tehlikesine karşı Adliye ve Evkaf Nezareti dairelerine memur, kâtip ve hademelerin gelmediği ve sadece birkaç memurun olduğu ve binaların boş kaldığı haberleri ulaşmıştı. Tatil beklentisi içinde olanlara ise, böyle bir tehlikenin olmadığı ifade edilerek kendilerine vazifelerinin başına geçmeleri ve işlerin sekteye uğramaması gerektiği ifade edilmişti.¹¹

Bulaşıcı hastalıkların olduğu yurtdışı ülkelerden gerek gemilerle ve gerekse diğer yollarla Osmanlı Devleti topraklarına giriş yapan kişiler ve eşyaları da karantinaya alınmıştı (1283/1866). Bu sebeple hastalığın görüldüğü yerden başlamak suretiyle uygulanan bir karantina var ise sonraki aşamalarda yurda giriş yapanlardan bunun tekrarı istenmemiştir. Genelde sekiz ya da on gün olarak belirlenen karantina süresi bazen on bir, bazen

11 Osmanlı Arşivi (BOA), [VMD], No. 1779, 19-20. BOA, [MDD], No. 1738, 71-77. Berrak Burçak, "Hekimbaşızade Doktor Muhyiddin'in Kaleminden Geç Osmanlı Döneminde Kuşpalazı (Difteri) ile Mücadelenin Zorlukları: Valideyne İhtar Yahud Kuşpalazı", *Bitmeyen Hikâye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak*, Ed. İsmail Yaşayanlar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 219-234. Emine Şahin, "II. Abdülhamid Döneminde Arap Coğrafyasında Sağlık Hizmetleri: Halep Hamidiye Gureba Hastanesi", *Bitmeyen Hikâye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak*, Ed. İsmail Yaşayanlar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 235-246. "Tahaffuzhane": Karantinaya alınan yer, karantina mekânı, alanı. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lüğat*, 1016. Osmanlı Devleti, 1831 sonrası salgınından sonra; "Meclis-i Tehaffuz", "Sıhhiye Meclisi", "Sıhhiye Nezareti", "Meclis-i Umur-ı Sıhhiye" gibi muhtelif isimlerle bu alanda gerekli hizmetleri yürütmek için birimler oluşturulmuş ve hastalıklarla mücadele, bu teşkilatın yetki ve sorumluluğuna verilmiştir. Karantina Meclisi; Meclis-i Tehaffuz-ı Ula ve Meclis-i Tehaffuz-ı Sani olmak üzere faaliyetlerine bu iki birimde yürütmüştür. Ebubekir Sıddık Yücel, "Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Sivas'a Ait Bazı Belgeler", 27-44. BOA, [VMD], No. 1779, 19-20, 37-38; BOA, [MD], No. 1761/26; BOA, GEKD, No. 1759/06b. Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı* [DH. İD]. BOA, DH. İD, No. 50-2/45. BOA, *Hariçiyeye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı* [HR. MKT]. No. 723/70; No. 724/31, 68; No. 725/49, 25, 84, 83; No.749/42.

de beş gün olarak uygulanmış ve gerektiği durumlarda ise bu süre uzatılmıştır (1309/1892).¹²

Bulaşıcı hastalıkların görüldüğü bölgeler, “bulaşıcı yerler” olarak ilan edilerek buralara karantina beyannamesi gönderilmiştir. Bu bölgeler kordona alınarak buna uymayanlar hakkında cezai müeyyideler uygulanacağı bildirilmiştir. Dizanteri ve kızamık gibi farklı bulaşıcı hastalığı olanlara farklı hanelerin tahsis edildiği, yarası olanların tedavisinin yapılarak mevcut şehrin genelinde bir temizlik yapıldığı yine arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır.¹³

Karantinanın bulaşıcı hastalıklarda tesiri kanıtlanan bir yöntem ve ayrıca Nebevî bir tavsiye olması, bu tercihin yaygınlaşmasında ve asırlar boyu süregelmesinde etkin rol oynamıştır (1310/1893). Osmanlı Devleti’nin; bu dönemde salgın hastalıklar konusunda, tahaffuzhane kurulması yanında aldığı tedbirlerden bir diğeri aşı uygulaması olmuştur.¹⁴

1.2. Aşı Uygulaması

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm Osmanlı coğrafyasında ölümcül birçok çiçek vakası görülmüş ve XX. yüzyılda geliştirilen çiçek aşısıyla hastalığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. İlki 1845 yılında olmak üzere, 1885 yılında ikinci kez çiçek aşısını vurdurmak zorunlu hale getirilmiştir. 1892 yılında telkikhane açılması için II. Abdülhamid’in fermanı bulunmaktaydı. Çiçek aşısı işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla; çiçek aşısı hazırlama yeri, uygulama merkezi ve bu işlemi icra eden kurum (telkikhane) açılmıştı. İnekten alınan serumla yapılan “Telkih-i Bahari” ile hastadan alı-

12 Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Tahrirat* [HR. TH]. No. 47, Gömlek No. 17. Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Mahsus* [İ. MMS]. No. 123, Gömlek No. 5303. Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti İdare* [HR. İD]. No. 2071, Gömlek No. 71. Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Sefareti* [HR. SFR]. No. 313, Gömlek No. 97. Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret, Bulgaristan* [A. (MTZ), (04)] 77, Gömlek No. 112. BOA, *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı* [DH. İD]. No. 87, Gömlek No. 10; Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Mektûbi Kalemî Mühimme Evrakı* [A. MKT. MHM]. No. 356, Gömlek No. 100.

13 BOA, *DH. MKT.* No. 2819, 19. BOA, *HR. SFR.* No. 3; No. 610, 36.

14 BOA, *BEO.* No. 151, 11277. BOA, *DH.MKT.* No. 1804, 60.

nan serumla yapılan “Telkih-i Cederi” aşısı üzerinde durulmuş ve “Telkih-i Cederi Ameliyathanesi” tesis edilmişti. Özellikle Beyoğlu, Hasköy, Ortaköy ve Balat civarında çiçek hastalığının arttığı ve altmış civarında kişinin öldüğü belirtilerek, tekrarlayan çiçek hastalığının vefata neden olduğu ve bundan korunmanın tek çaresinin aşı olmaktan geçtiği ifade edilmişti.¹⁵

Meşihat Dairesi tarafından öncelikle çiçek aşısı hakkında bir tezkire verilmiş ve bu metin Meclis-i Meşâyihde okunmuştu. Sorunun ehemmiyetine binaen Dersaadet ve taşrada, aşı yapan özel sağlık personelinin görevlendirilmesi ile bölgenin tümünde çiçek aşısının mecbur tutulmasının gerekli olduğu belirtilmişti (1337/1918).¹⁶ Bu konuda yayınlanan “Çiçek Aşısı Nizamnamesi”nin beşinci maddesine göre; özellikle devlette ilk defa görev alacaklardan aşı belgesi talep edilmişti (1334/1918).¹⁷ Ancak yapılan incelemede; memurların çoğunun kendisini ve ailesini aşılatmadığı, bir kısmının da küçükken bir kere aşılandığı için bir daha aşı yaptırmadığı belirlenmişti. Askere giden memurların yerine muvakkaten getirilen memur ve memureler ile müstahdemlerden de aşı belgesi istenmediği tespit edilmişti. Bunun üstüne genel sağlık kapsamında geçici görevlendirilen bu memurlar dahil olmak üzere, tüm çalışanlardan aşı belgesinin istenmesi ve bunun denetlenmesi gerektiği ifade edilmişti. Burada çiçek hastalığı geçirenler ile üç sene zarfında aşılanıp aşısı tuttuğuna dair belgesini ibraz edenler istisna tutulmuştu. Geçici görevlendirilen memurlar ve tüm aile fertleri olmak üzere, hepsine aşı olmaları için ihtarda bulunularak aşı yaptırdıklarına dair belge getirmeleri talep edilmişti. Çiçek aşısı tasdiknamesi

15 Ebubekir Sıddık Yücel, “Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Sivas’a Ait Bazı Belgeler”, 27-44. Ayhan Vergili, *Türkiye’de Modern Sağlık Eğitimi ve Hizmetlerinin Kurumsallaşması*, (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2020), 287. Avrupa’da ilk özel aşevi, 1866 yılında Dr. Ernest Chambon tarafından Paris’te kurulmuştur. Başlangıçta Avrupa’dan getirilerek uygulanan bu aşılar, Dr. Hüseyin Remzi Bey’in bir aşıhane kurulması yönünde yaptığı çalışmalarla 1892 yılında Osmanlı Devleti bünyesinde Telkihane-i Şahane kurulmuştur. Emre Karacaoğlu, “Telkihane-i Şahane Kuruluş Sürecine Dair”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38/65, (2019), 197-250. Ebubekir Sıddık Yücel, “Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Sivas’a Ait Bazı Belgeler”, 27-44; Vahdetin Engin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul’u*, (İstanbul: Simurg, 2001), 111-112. Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Hususi* [İ. HUS]. No.3 Gömlek No. 2. Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, 274.

16 BOA, *MMD*, No. 1761, 26.

17 BOA, *VMD*, No. 1779, 37-38.

bulunmayanların işe kabul edilmeyeceği, Şehremaneti vekilinden Meşihat makamına bildirilmişti.¹⁸

Çiçek hastalığından korunma tedbirleri kapsamında; şehir ve kasabalarda tüm halkın aşılınması, hastalanan kişinin izole edilmesi, han, hasane ve hapishane gibi toplu yaşam alanlarına aşısız kişilerin alınmaması, hastaların tecrit edilerek hastaneye sevk edilmesi, hastalık yaşanan mekânlardaki eşyaların etüv makinesiyle dezenfekte edilmesi ve aşılama engel olanlar için yetkili zabıtalara görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı. Sonuç olarak; dairelere asaleten veya muvakkaten alınacak memurların çiçek aşısı yaptırdığına dair aldıkları belgeleri ibraz etmek zorunda oldukları; aksi takdirde göreve kabul edilmeyeceklerine karar verilmişti (1334/1918).¹⁹

1.3. Temizlik Konulu Talimatname Yayınlanması

Meclis-i Meşâyih, tüm zamanlar içinde görülme potansiyeline sahip ve mevcut dönem içinde gelişen bulaşıcı hastalıklar nedeniyle bir talimatname yayınlamıştır. “Tekkelerde dikkat edilmesi gereken nezafet kuralları ile tekkelerin temizliği ve burada ikamet edenlerin uyması gereken hususlar”la ilgili yapılan bu düzenlemenin evveleminde hazırlanma nedeni beyan edilmiştir.²⁰

Bu talimatnamede; ibadet ve taat üzere yaşanacak bir hayatın, öncelikle sıhhatin korunması ile mümkün olduğu ifade edilmişti. Hz. Peygamber’in emir ve tavsiyelerine uyanların her türlü illet ile maddi ve manevi rahatsızlıklardan emniyet içerisinde olacağı düşüncesi zemininde, tekke ve zaviyelerde sıhhatin korunması için bir talimatname hazırlanması, Meclis-i

18 BOA, *GEKD*, No. 1759, 06b. BOA, *VMD*, No. 1779, 19-20.

19 BOA, *VMD*, No. 1779/19-20, 37-38. BOA, *MD*, No. 1761/26. Arzu Şahin, *Osmanlıda Kolera (1910-1911)*, (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022), 25-26. Vahdettin Engin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, 111-118. BOA, *İ.HUS.* No. 27, 156.

20 “Tekkelerin temizliği ile burada ikamet eden derviş ve ziyaretçilerin sıhhat ve temizliği konusunda uymaları gereken kurallar”dan oluşan 1336/1918 tarihli 9 maddelik bir talimatnamedir. BOA, *MDD*, Defter No. 1738, 71-77, 67; Meliha Aydın, *Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş ve Kararlar (1879-1909)*, 46-47.

Meşâyih tarafından uygun ve gerekli görülmüştü. Burada öncelikle nezafet konulu talimatnamenin gerekçesi açıklanmış ve daha sonra ilgili maddeler verilmişti (1336/1918):²¹

Birinci maddenin tertip edilme nedeni: Tarikata intisap edenlerin her hâlükârda zâhiren ve bâtinen temiz olması ve bunun tekkelerin her tarafında kendini göstermesi gerekir. Alemi kasıp kavuran veba, kolera, karahumma ve lekeli humma (tifüs) gibi ölümcül tesirleri olan mikropların neden olduğu hastalıklara karşı yegâne korunma vasıtasının temizlik ve nezafet ile; bu tür virüslere karşı savaşmanın ise ancak hijyen ile mümkün olduğu malumdur zira hastalık tohumlarının (mikropların) temizliğe karşı bir direnci olmadığı bilinmektedir. İctimâî bir ortam olması ve bulaşma tehlikesi sebebiyle tekkede yaşayanların sağlığı için bu kurallara uymak ehemmiyet arz etmektedir.²²

21 BOA, MDD, No. 1738, 68-70. 1893 yılında toplu mekanlarda görülen kolera salgını bimarhanelere de sirayet edince bunun nedeni araştırılmaya başlandı. Bununla ilgili Sıhhiye Nazırı başkanlığında fevkalade komisyonda, bimarhanelerde alınacak önlemler ve işlemlere dair dokuz maddeden oluşan ve benzer tedbirler üzerinde durulan bir talimatname hazırlandı. Burada da genel temizlik anlamında şu başlıklara riayet edilmesi gerektiği vurgulanmıştı; ellerin, kullanılan tabak-çanak gibi gereçlerin temizlenmesi, odaların mütemediyen havalandırılması, tuvalet ve abdesthanelerin dezenfekte edilmesi, bu mekanların çinko ile döşenmesi ve hastalara karantina uygulanması.1892-95 arasında İstanbul'da görülen 1034 kolera vakasından 674'ü (%65) vefat etmişti. İstanbul'da o dönemde koleraya neden olan yiyeceklerin alınıp satılmasına Hıfzısıhha-i Umumi Komisyonunca yasak getirilmişti. Dönemin padişahı Sultan Abdülhamid, bu salgınla yakından ilgilenmiş koleralı hastalara dışlayıcı davranılması ve zorla ilaç içirilmesini kesinlikle yasaklamıştı. Yeniköy'de vefat eden ve ortada kalan bir şahsın cenaze işlemleriyle ilgilenmeyen müdürü bu sebeple görevden almıştı. Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Hususî [İ. HUS]*. No. 1311, Gömlek No. 189. Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), 177-226.

22 BOA, MDD, No. 1738, 68-70. Lekeli humma (tifüs): Savaş, tehcir, mahkûmiyet ve kıtlık dönemlerinde, yokluk ve temizliğin imkansızlığı nedeniyle görülen bir hastalık olduğu için "yoksulluk hastalığı" olarak da bilinen ve bitlerle bulaşan ateşli bir hastalıktır. Bir vücut bitinin (bakterinin) insan kanını emmesi ve çoğalması yoluyla insandan insana geçen ve hızla yayılan bu hastalık; baş ağrısı, ateş, titreme, üşüme ve halsizliğe neden olmaktadır. 40 dereceye kadar çıkan ateşle birkaç gün içerisinde deride döküntüler oluşur; bu nedenle hastalığa "lekeli humma" adı verilmiştir. Sevilay Özer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını", *Bellekten*, C.LXXX/287, (Nisan 2016), 219-260. Mustafa İlyas Yılmaz vd., "Büyük Savaşların Tarafsız Ordusu: Tifüs", *Türk Tarihinde Salgınlar ve Afetler*, (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 142-154. Vilayetlerde ortaya çıkan kolera, difteri ve tifo gibi bulaşıcı hastalıkların bertaraf edilmesi ve genel sağlığın muhafazası için Dahiliye Nezaretinden tezkire verilmiştir (1321/1904). Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi [DH. MKT]*. No. 718, Gömlek No. 11.

İkinci maddenin gerekçesi: İnsanoğlu, günlerce gıdasız yaşayabilse de nefessiz ve havasız beş dakika bile yaşayamayacağı ve bunun tabiat kurallarına aykırı olduğu ifade edilmiştir. Temiz hava sirkülasyonu yapılmayan derviş odalarında birden fazla kişinin yatması nedeniyle hem havanın azalması hem de insan nefesinden çıkan zehirli ortamın kişileri oksijensiz bırakacağı bir gerçektir.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci maddelerin gerekçeleri: Her tarafı saran ve müthiş bulaşıcılığı olan firengi hastalığı; kişinin hayatını mahvedebilir, zira evlada ve hatta torunlara kadar sirayet edebilme tehlikesi bulunmaktadır. Bunun için öncelikle bu hastalığı olan kişilere ait eşyalara temas etmek, muhabbet göstergesi olarak ellerini tutmak, ağızlarından sigara vs. bir şey alarak kendi ağzına götürmek ve bu kişilerin bardak ve tabaklarını kullanmak gibi sakıncalı davranışlardan kaçınmak gerekir. Bu hususlara dikkat etmemek, önemli rahatsızlıklara kayıtsız kalma anlamını taşır ve bu durum birçok insanın hayatını tehlikeye atabilir.

Altıncı maddenin gerekçesi: Nezafet konusunda gösterilen bu özensizlik (o dönemde) devasız bir dert olan vereme de neden olabilir; bu tür ölümcül ve tahripkâr hastalıkların önünün alınması, ancak bunlara sebep olan durumların ortadan kalkmasıyla mümkündür. Bu sebeple, yerlere tüküren ve öksürürken dikkat etmeyerek çıkan ifrazatı etrafa yayanlardan uzak durmak gerekir. Zira terbiye kurallarına dahil olmasaydı bile edeben bu gibi kerih davranışlardan, özellikle ehl-i tarik usullerinden “hemcinsine fenalık etmemek” düsturuna riayetle, şiddetle kaçınılması elzemdir ve bu maddenin kaleme alınma maksadı budur.²³

Yedinci maddenin gerekçesi: Bit, pire vs. zararlı haşeratin mutlak surette pislik sebebiyle ortaya çıktığı ve bunların lekeli humma, veba, sıtma, kara humma, kolera, kara kabarcık ve göz hastalıkları gibi diğer birçok rahatsızlığın taşıyıcısı olduğu malumdur. “Temizlik imandandır” hadîs-i

23 Talimatnamede; bulaşıcı hastalıklardan biri olan firengi ile ilgili; “Onlar iffet ve ismetlerini korurlar.” ayet-i kerimesi paylaşmış ve bu emir gereği hayat sürenlere virüsler zarar veremez, denilmiştir. BOA, MDD, No. 1738, 68-70.

şerîfi muktezasınca; dervişin evi ve elbisesinin, amellerinin bir timsali olarak pir-ü pak olması gerekir.²⁴

Sekizinci maddenin gerekçesi: Bütün bu genel kurallar çerçevesinde tuvaletlerdeki temizliğe riayet edilmesinin önemi ise, artık îzahtan vâreste bir durumdur.

Dokuzuncu maddenin gerekçesi: Tekkede kalan dervişlerden herhangi bir hastalık belirtisi gösterenlerin, tedavi için hemen hastaneye yatırılması ve böylece bulaşıcılığın önüne geçilmesi son derece önemlidir.²⁵

Meclis-i Meşâyih tarafından, tüm tekkelerde uygulanmak üzere “Hıfz-ı sıhha talimatı” hazırlanmış; imzalanması akabinde “Bi’l-umûm tekâyâda tatbîk edilecek hıfz-ı sıhhat ve muhâfaza-i nezâfet ve tahârete dâir ta’lîmât-nâmedir.” başlığıyla yayınlanmıştı (1336/1918).²⁶ Meclis tarafından, genel sağlık tedbirleri kapsamında yukarıda madde madde gerekçesi açıklanan ve “Tekkelerde ikamet eden dervişler ile ziyaretçilerin sıhhat ve temizliği konusunda uymaları gereken kurallar” başlığıyla tanzim edilen talimatnamede, şu başlıklara yer verilmişti (1336/1918):²⁷

24 Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye teşkilatı tarafından da halkın bilinçlendirilmesi amacıyla birtakım tedbirler alınmıştı. 1326/1910 yılında koleradan korunma tedbirleri kapsamında yapılan bu düzenlemelerde temel başlığın temizlik üstüne olduğu, ellerin ve yiyeceklerin ve kapların mutlaka yıkanması ve dezenfekte gerektiği üzerinde durulmuş ve bunlara riayet edildiği takdirde endişeye mahal olmadığı ifade edilmişti. Arzu Şahin, *Osmanlıda Kolerâ (1910-1911)*, (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022), 56-57.

25 BOA, MDD, No. 1738, 68-70. Genel tedbirler kapsamında hastalıklı bölgelerden gelen mektuplar başta olmak üzere, gelen eşyaların tütsülenerek kabulüne, hac farizasından dönenlerin öncelikle belirli bir süre karantinaya alınıp eşyalarının da dezenfekte edilmesi sonrası evlerine dönmelerine müsaade edilmiştir. Ebubekir Sıddık Yücel, “Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Sivas’a Ait Bazı Belgeler”, *Din Pandemi Hayat Sempozyumu*, Ed. Hasan Özalp, Sena Kaplan, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2022), 27-44. Bazı büyük devletler, salgını bahane ederek hac farizasını yapmak isteyen Müslüman tebaanın Hicaz’a gitmesini yasaklamış ya da buna birtakım kısıtlamalar getirmişlerdir. Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı*, (1865-1914), (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1996), 146.

26 BOA, MD, No. 1761, 40. BOA, MDD, No. 1738, 71-77.

27 BOA, MDD, No. 1738, 67-77. BOA, VMD, No. 1779, 19-20, 37-38. Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâb-ı Âli Evrak Odası [BEO]*. No. 151, Gömlek No. 11277. Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemi [DH.MKT]*. No. 1804, Gömlek No. 60.

- Dergâhın semâhane ve odaları dahil, her alanının temizliğine son derece dikkat edilmelidir.
- Dervişlerin bulunduğu mekânlar havasız bırakılmamalı ve sigara dumanından temizlenmeli; gerektiğinde kapı ve pencereler açık tutularak odalar havalandırılmalıdır.
- Dergâhların mutfağında kullanılan tüm kap kacaklar ile içilecek su ve pişirilecek malzemeler şüpheden uzak bir itinaya ile temizlenmelidir.
- Dervişlerin sofraları, tabakları, kaşıkları, bardakları, kullandıkları kapları ile içtikleri suya kadar tüm alanlarda nezafete özen gösterilmeli; mümkünse ayrı kaplarda yemek yenmeli ve bilhassa çorba ayrı servis edilmelidir.
- Dergâhın hiçbir yerine tükürmemeli; kat'î surette caiz olmayan bu davranışlarla ilgili dergâh şeyhleri gerekli kontrolleri sağlamak hususunda dikkatli olmalı ve gerekli uyarıyı yapmalıdır.
- Dergâhlarda geçici ya da sürekli kalanların rahatsız olmamaları için; dergâhın her köşesi sinek, bit, pire ve tahtakurusu gibi haşerattan temizlenerek gerekli hijyen sağlanmalıdır.
- Abdesthaneler ile abdest mahallerinin temizliği daha sık yapılmalı ve bu konuda tembellik edilmemelidir.
- Dergâhlarda yaşayanlardan, ağız ve vücudunda yara bulunan kişilerin toplu mekânlarda kalmasına müsaade edilmemelidir.
- Dergâh müdâvimlerinden herhangi bir hastalığı olanlar, sosyal ortamlardan uzak tutulmalı ve bu kişiler belediye tabiplerine müracaat etmeli; daha sonra vakit kaybetmeden kimsesizlere ait hastanelere yerleştirilerek tedavileri bir an evvel yapılmalıdır.

Tekke ve zâviyelerde yaşayanlar ile ziyaretçilerin uymaları gereken bu sağlık ve temizlik kuralları, il hıfzıssıhhanın görüşleri doğrultusunda ta'mimen tekkelere bildirilmişti. Fetvahane tabibi Mustafa Münif Paşa ile istişare ve Meclis-i Meşâyihin müzakeresi sonucu tanzim olunan talimatname, Meşihat makamına arz edilmiş; kabul olunması akabinde yürürlüğe gireceği belirtilmişti (1336/1918).²⁸ Tekkelerde sıhhatin korunması ve temizliğin sürdürülebilir olmasına itinaya gösterilmesi hususunda yayınlanan talimatname ile ilgili bir müzekkire de verilmişti. Burada; zahirî ve batınî temizliğin tekke ve zaviyelerde yaşayan ya da misafir olan herkesin dikkat etmesi gereken İslam'ın temel hükümlerinden olduğu ifade edilmiş, hükü-

28 BOA, MDD, No. 1738, 67-68. BOA, İ. DÜİT. No. 58, 81-82-83.

met tabibinin layihasıyla temizliğin muhafazası ve sağlığın korunması gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmişti.²⁹

2. Bulaşıcı Hastalıklarla İlgili Diğer Karar ve Uygulamalar

Meclis-i Meşâyih, tüm tekkelere şamil temizlik kuralları ve denetimlerini, öncelikle hazırladığı ve tebliğ ettiği talimatnameler yoluyla tesis etmeye çalışmıştı. Ancak gerek tekke şeyhleri gerek müfettişler ve gerekse gelen haberlere göre; bulaşıcı hastalıklara zemin hazırlayabilecek tekkeler özelinde bazı durumlar yaşanmıştı: Eyüp Özbekler Tekkesinin temizliğinde yaşanan zafiyetle ilgili gelen muhaberat üzerine, Meclis-i Meşâyih, bu konuda dikkat edilmesi ve uygunsuz kişilerin dergâha girip çıkmasına engel olunmasını istemişti. Zira bu tekkenin üç odasının Harbiye Nezâreti Levâzım İdâre-i Umûmiyye Müdüriyeti tarafından işgal edildiği ve bu sebeple tekkede bulunan dervişânın, bir odada yaşamak zorunda kaldığı bildirilmişti. Sağlık açısından mahzurlu bulunan bu durum, Tekke Müfettişleri tarafından rapor edilmiş; sıcakların artmasıyla, hastalığa neden olabilecek bu insan yoğunluğunun seyreltilmesi ve bu üç odanın tahliye edilmesi gerektiği ifade edilmişti (1337/1919). Müfettişler ayrıca; dergahların nezafet ve letafet üzerine kurulu ve temizliğe fevkalade önem veren yapılar olduğu halde, bahsedilen dergâha ait odaların temizliğine dikkat edilmediği ve aslı hüviyetine uygun olarak gereğinin yapılması gerektiği yönünde beyanatta bulunmuşlardı.³⁰

Meclis defterlerinde nezafet ile ilgili alınan kararlardan bir diğeri; Eyüpsultan Özbekler Dergâhına gelen ve bulaşıcı hastalığı bulunan bir şahsın hastalık şüphesiyle dergâha alınmamasıyla ilgilidir. Meclis, Ak İşân isimli bu zât hakkında, bulaşıcı bir hastalığı bulunup bulunmadığı ve iddiaların gerçek olup olmadığının tetkik edilerek bir rapor hazırlanmasını ve bu

29 BOA, *MDD*, No. 1738, 67-68. "Tekâyâda hıfz-ı sıhhat ve muhâfaza-i nezâfete i'tinâ olunması hakkında tanzim olunan ta'limâtınâmenin taktîmi hakkında müzekkire".

30 BOA, *MDD*, No.1741, 63, 64A.

arzuhalin Fetvâhaneden Hey'et-i Sıhhiyyeye havâle edilmesini istemiştir (1338/1920).³¹

Meclis-i Meşâyih, tekkelerde nezafet kurallarının denetimi ve diğer umumî tedbirler kapsamında; Eyüp Kalenderhanesindeki askerlerin tahliyesi akabinde dergâhta temizlik yaptırmış; şüpheli durumlarda ise tekkelerde genel bir hijyen uygulanmıştı. Ayrıca ihtiyaca binaen, şeyhlerin dergâhlarıyla ilgili özelde gelen istekleri de dikkate alınmıştır. Nitekim Safvet Efendi'nin, Aksaray Olanlar Dergâhının zemininde biriken pislik ve süprüntülerin temizlenmesi için talepte bulunduğu ve bu sebeple dergâhın var olan hijyen sorununun Şehremânetince çözümlenmesi için konuyla ilgili müzekkire verildiği bilinmektedir (1337/1919).³²

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde görülen humma ile mücadele kapsamında; daha önce teşkil olunan komisyonun yeniden düzenlenmesi ve riyaset kararlarının uygulanması maksadıyla Sıhhiye Nezaretinden Meclis-i Meşâyih'e müzekkire verilmişti (1333/1917).³³ Tekkelerin genel sorumlusu olan Meclis-i Meşâyih, salgın hastalıklar konusunda olası riskin önüne geçilmesi ve bu konuda agah olunması için, aldığı kararlarla uyarılarda bulunmuştu. Zira bulaşıcı hastalıklar meselesi, yayılma ihtimaline binaen ihmale gelmeyen bir önem arz etmekteydi; nitekim Kasımpaşa Yusuf Ağa Dergâhı postnişinlerinden Mehmed Cemil Efendi, Meclis kayıtlarına göre, humma (sıtma) sebebiyle vefat etmişti (1336/1918).³⁴

Salgın hastalıklar konusu sadece yaşayanlar için değil vefat edenler için de hassasiyet gerektiren bir durumdu. Bu nedenle vefat edenlerin defin işlemleri ile ilgili düzenlemeler yapılmış; bu kişilerin, yaşam alanlarına yakın kabirlere gömülmeleri yasaklanmıştı. Farklı dinlere mensup vatandaşlar için ise ayrı komisyonlar oluşturularak cenazeler için uygun yerler

31 BOA, MDD, No. 1744, 160.

32 BOA, MDD, No. 1741, 65. Osmanlı Arşivi (BOA), *Mukarrerat Zabıt Defteri [MZD]*, No. 1755, Gömlek No, 54-59.

33 Osmanlı Arşivi (BOA), *Makbuz Defterleri [MD]*, No. 1752/22.

34 BOA, [GEKD], No.1758, 78b. BOA, MDD, 1738, 174.

belirlenmesine karar verilmişti. Bu karar, gazetede yayınlanmak suretiyle tebliğ edilmişti (1285/1868).³⁵

Dersaadet'te bulaşıcı hastalıklara alınacak tedbirler kapsamında bir birtakım çalışmalar yapılmış; bir komisyon teşkiline, hastalıkların tedavisi ve yayılmasının engellenmesi için merkezlerde birer hastane kurulmasına karar verilmişti (1314/1897).³⁶ Taşrada bulaşıcı hastalığa yakalananlar için karantina barakaları tesis edilmişti (1311/1894).³⁷ İstanbul ve Bilad-ı selasede, salgının görüldüğü sokaklarda genel temizlik yapılmıştı. Fenni temizliği yapılmadan kullanılmış elbise ve eşyaların satışı ile (1323/1906), bulaşıcı hastalıkları tetiklemesi nedeniyle bazı meyve ve sebzelerin alışı ve satışı yasaklanmıştı (1311/1894).³⁸ Ayrıca İdare Meclisi; genel sıhhi tedbirler kapsamında, vilayetlerde görülen kolera, difteri ve tifo gibi bulaşıcı hastalıkları bertaraf etmek için, Paris'ten etüv ve pülverizatör makinelerinin getirilmesine karar vermişti (1321/1904).³⁹

Öte yandan halkın da kendi içinde bu tür rahatsızlıklara karşı bireysel bazı tedbirlere başvurduğu bilinmektedir. Bununla ilgili yapılanları Revnakoğlu şu şekilde anlatır;

*"Mevlanakapı'da Bâlâ Tekkesinde hummaya tutulanlara ve gribe yakalanıp ateşi yükselenlere 'saray kırmızı' denilen koyuca bir şurup verirdi ve bu maye kırk çeşit nebattan yapılırdı. Bu ilaç sarayda hazırlanır; tekkeye hediye olarak gelir ve hastalara dağıtılırdı. Yarım fincandan daha az miktarda verilen bu şurubu hasta gece yatarken içer, pirlerin ve dergâh bânisinin ruhlarına birer fatiha okur ve yatar, bir müddet sonra pek çok terlemiş olarak uyanır, çamaşır değiştirir ve nihayetinde hastalıktan eser kalmazdı."*⁴⁰

Tekkeler ve salgın hastalıklar konusu beraber ele alındığında "Miskinler Tekkesi"nden de bahsetmek gerekir. Osmanlı Devleti'nde "miskin-

35 BOA, A. MKT. MHM. No. 416, 6.

36 Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH.]* No. 1337, Gömlek No. 20.

37 BOA, A. (MKT). MHM. No. 561, 1.

38 BOA, (MKT). MHM. No. 591, 15. BOA, (MKT). MHM. No. 597, 17.

39 BOA, DH. MKT. No. 962/6. BOA, DH. MKT. No. 718, 11. BOA, DH. MKT. No. 599, 28.

40 Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u I.*, (İstanbul: Fatih Belediyesi, 2021), 444. Ebubekir Sıddık Yücel, "Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Sivas'a Ait Bazı Belgeler", 27-44.

hane ya da miskinler dergâhı” olarak adlandırılan bu mekanlarda cüzzamlı hastalar, rehabilitasyon ve tedavi maksadıyla bulunurlardı. Miskinler Tekkesi bir tecrit ve tedavi merkeziydi ve cüzzamlı hastaların çevreye zarar vermemeleri ve aynı zamanda bu hastaların hakir görülmemeleri için koruyucu bir önlem olarak teşkil olunmuştu. “Miskinler Tekkesi” her ne kadar Bektaşî tekkelerindeki uygulamalara benzer özellikler taşısa da -ismine rağmen dini anlamda- bir tekke kabul edilemeyeceği görülmektedir.⁴¹

Osmanlı topraklarında tekkelerde kayda düşen bulaşıcı hastalıklarla ilgili çok fazla ölümcül vaka ile karşılaşılmasa da farklı mekanlarda birçok virüs vakasından bahsetmek mümkündür. Hicaz’da gelişen kolera salgını sebebiyle; Encümen-i Mahsus-ı Vükela kararı gereği, doktorlar Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye Nezareti aracılığı ile ilgili bölgeye gönderilmiştir.⁴² Kumburgaz’da görülen kolera⁴³ Antalya’da başlayan ve çevreye sirayet eden hastalık sebebiyle Tuzla iskelesine gelen gemilerin karantinaya alındığı Arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır.⁴⁴ Sırbistan’ın tüm bölgelerine yayılan hastalığın Bosna’ya da sıçramaması için gerekli tedbirler Meclis-i Sıhhiye’de görüşülmüştür (1283).⁴⁵ 1865’te kolera salgını, 1878’de Türk-Rus Savaşı sebebiyle İstanbul’a gelen mültecilerden kaynaklı tifüs ve çiçek hastalığı da İstanbul’u etkilemişti. Ancak gerek 1848, gerek 1865 ve gerekse beş binden fazla insanın öldüğü 1895 kolera salgınlarında, çoğunlukla Yahudi, Rum ve Ermeniler kayıplar vermişti. 1910-11 kolera salgınında ise daha çok Musevilerin enfekte olduğu görülmektedir.⁴⁶ XX. yüzyılda on yılda bir grip

41 Özlem Dikeçligil, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Miskinler Üsküdar Miskinler Tekkesi’nin Sosyal ve İktisadi Etkileri*, (İstanbul: Kitabevi, 2017), 130. Orhan Kılıç, *Mikrop, Salgın ve Toplum*, 264-272.

42 Osmanlı Arşivi (BOA), *Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı* [A. MKT. NZD]. No. 651, Gömlek No. 26.

43 BOA, A. MKT. MHM. No. 362, 11.

44 BOA, A. MKT. MHM. No. 363, 36.

45 BOA, A. MKT.MHM. No. 362, 13.

46 Rinaldo Marmara, “İstanbul’da Veba Salgını”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, çev. Güneş Çelikkol, 38/228, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002): 370-373. Özgür Yılmaz, “Yabancı Hekimlerin Gözüyle İstanbul’da “Büyük Kolera”: 1865 Salgını Hakkında Bazı Yeni Bilgiler”, *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak*, Ed. İsmail Yaşayanlar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022), 71-114. Yeter Can Gümüş, “Altyapıları Görünür Kılmak: Geç Osmanlı İstanbul’unda Tifo, Kolera ve Toplumsal Eşitsizlikler”, *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak*, Ed. İsmail Yaşayanlar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022), 115-146.

pandemisi yaşanmıştı. Bunların en şiddetlisi 1918-1919'da milyonlarca kişinin ölümüne neden olan "İspanyol Gribi" olmuştur. 4-6 ay gibi kısa sürede ortaya çıkmış ve iki yıl boyunca tüm yeryüzüne yayılmıştır. Tarihteki grip salgınlarının en büyüğü olan ve sağlıklı genç erişkinleri de etkileyen bu salgın; 1918'de I. Dünya Savaşı sırasında askeri kampların sürekli yer değiştirilmesi nedeniyle yayılmış, pandemi haline gelmiş ve Osmanlı Devleti dahil tüm dünyayı derinden etkilemiştir. Askeri kışlalar ile hastaneler gibi toplu yaşam alanları olan mekanlarda yoğun olarak kolera salgını yaşanırken; Meclis defterlerinden birçok insanın teşrik-i mesai yaptığı tekkelerde tecriti ya da karantınayı gerektirecek salgına dair kayda rastlanmamaktadır.⁴⁷

Bulaşıcı hastalıklardan korunma ve salgın hastalıkları önleme kapsamında genel anlamda başta yöneticiler tarafından; hastalanan mekânı terketmeme (karantina), aşı uygulaması, hastalık görülen mahallin kordon altına alınması, seyahat sınırlaması, izolasyon, genel dezenfekte yöntemleri ile temizlik ve hijyen kurallarına olağandışı ehemmiyet gösterilmek suretiyle tedbirler alınmıştır. Geleneksel inanç ve ritüellerle psikolojik destek sağlama, doğal ve temiz beslenerek bağışıklık sistemini güçlendirme, çevresel sağlık düzenlemeleri kapsamında bataklıkları kurutma, tütsü ve özel dezenfekte işlemleri tatbik etme ve en önemlisi aşı uygulamaları temel tercihler arasında görülmektedir.⁴⁸

Sonuç

Genel bir kanaat olarak anlaşılmaktadır ki çeşitli dönemlerde yoğun ve etkili bir şekilde görülen salgın hastalıklar sorunu, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde de yaşanmıştır. Bulaşıcı hastalıkların yaygın olarak görülmeye imkân bulacağı toplu yaşam alanlarından biri olan tekkelerin de bu anlamda riskli mekanlar arasında

47 Hülya Parıldar, "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları", *Tepecik Eğit. Ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30 (Ek sayı), (2020), 19-26.

48 Orhan Kılıç, *Mikrop, Salgın ve Toplum*, 204-237.

olduğu, konuyla ilgili yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu anlamda Meclis-i Meşâyih'e de iş düşmüştür.

Meclis-i Meşâyihin salgınlar hususunda yaptığı en önemli çalışma, hiç şüphesiz konuyla ilgili hazırladığı talimatnamelerdir. Tekkelerin temizliği ve salgın hastalıklara karşı genel tedbir kapsamında hazırlanan ilk talimatnamede öncelikle; tekkelerin hijyeni ve burada ikamet eden derviş ve ziyaretçilerin sıhhat ve nezafetinin niçin bu denli önemli olduğunun gerekçesi verilmiş ve talimatnamenin her maddesine özenle riayet edilmesi istenmiştir. İbadet ve tâat üzere daim ve kaim olmanın bedenın sıhhatine bağlı olduğu ve Hz. Peygamber'in (sav) emir ve tavsiyelerine uyanların, zâhirî-bâtını hastalıklardan selamet bulacağı ve sünnete uygun bir yaşamın ancak sıhhatin korunmasıyla mümkün olduğu ifade edilmiştir. Tekkelerin temizliği, özellikle salgının yaygın olduğu dönemde Meclis-i Meşâyihin ilk sıralarda gündemine girmiş ve dergâhların zikir mahallerinin denetim altında tutulması ile tekke kurallarına uyulması gerektiği şiddetle tavsiye edilmişti.

Meclis-i Meşâyih; salgınlara karşı hazırladığı talimatnameyle tedbir almaya çalışmıştır. Burada bilhassa yayılma özelliği gösteren virüs kaynaklı bulaşıcı hastalıklar üzerinde durulmuştur. Temelde bir hijyen problemi olan virüslere, öncelikle İslam'ın temizliğe yüksek önem atfeden özelliği ile çare bulunabileceği ifade edilmiş ve bu yönde yapılan tavsiyelerle ana problemin izalesi için gayret sarf edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kadim mekanları olan tekkelerde, mekanların daha fazla havalandırılması, hastalık belirtisi gösterenlerin sosyal mekanlardan izole edilmesi, ortak kaplardan yemek yenmemesi gibi tedbirlere başvurulması tavsiye edilmiştir.

Meclis-i Meşâyih tarafından, salgın hastalıklarla ilgili başta temizlik kurallarına riayet ve karantina gibi İslami yöntemlerle çareler arandığı, sosyal mesafe ve aşı gibi tıbbi yöntemlerden de yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bulaşıcı hastalıklara karşı bilinenin aksine pasif değil aktif bir yöntem izlendiği, eylemsiz bir tevekküle dayalı bir tedavi metodu seçilmediği ve İslam dininin "en aziz değer" olarak kabul ettiği can'ın korunması üzerine

gelişen tedbirlerin uygulandığı görülmektedir. Meclis-i Meşâyih tarafından bütün bu başlıklardan müteşekkil özel bir talimatname hazırlanması, genel bir tedbir yanında bu anlamda bir riskin var olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Meclis-i Meşâyih, Meşihat Dairesi çalışanları ile ailelerine aşı şartı getirerek, aşı yaptırdığına dair belgesi olmayanların işe alınmayacağını belirtmiştir. Meclis ayrıca gerek tekkelerde yaşayan ve gerekse Meşihat Dairesinde memur olanların hasta olmaları durumunda, toplumdaki izole edilmelerini ve vakit kaybetmeden hastaneye yatırılmalarını istemiştir. Tekkelerde ya da Meşihat Dairesinde, karantina ya da aşı yapılmasını zorunlu kılabilecek bir durum ya da uygulamaya rastlanmamaktadır ancak hasta olanların toplu mekanlarda kalmamasına özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Burada genel anlamda hijyen kurallarının artırılması ya da daha sıkı tedbirlerin alınması yönünde tedbirlerle yetinilmiştir. Bu durum; yapılan düzenlemelerin daha çok “koruyucu hekimlik” anlamında; yani hastalık gelmeden önce alınması gereken tedbirlerle ilgili olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Talimatnamenin yayınlandığı dönemde (1336/1918) ciddi bir salgın vakasının olmamasının da bunda etkili olduğu söylenebilir; zira hummadan vefat eden bir tekke şeyhi hariç, Meclis kaynaklarında başka bir ölüm vakasından bahsedilmemektedir. Bir diğer ifadeyle Meclis-i Meşâyih'in sorumlu olduğu alanlarda, ferdi vakalarla karşılaşılsa da karantina, aşı ya da daha sıkı tedbirlere başvurulmasını gerektirecek salgın türünden durumlar yaşanmadığı ya da buna dair kayda geçen bir bilgiye rastlanmadığını söylemek mümkündür.

Temelde bir nezafet zafiyeti olan virüslerin etkin olmamasında, İslam'ın temizliğe verdiği önemin nispeten olumlu tesiri olduğu söylenebilir. Ayrıca talimatnameler vesilesiyle ve alınan ekstra tedbir ve uygulamalarla; hastalığın etkisinin kırıldığı ve bu konuda başarılı olunmasında önemli katkıları olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Ayar, Mesut. *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Aydınlı, Meliha. *Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş ve Kararlar (1879-1909)*, Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2024.
- Bingül, Şeyhmus "II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 77, (2020), 77-104. ORCID: 0000-0001-5255-9787.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret, Bulgaristan A (MTZ)*, (04) No. 77, Gömlek No. 112. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A. MKT. NZD)*. No. 651, Gömlek No. 26. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektübî Kalemi Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM)*. No. 362, Gömlek No. 13; 356/100. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âli Evrak Odası (. BEO)*. No. 151, Gömlek No. 11277. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD.)*. No. 50-2, Gömlek No. 45; 87/10 <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezareti Mektübî Kalemi (DH. MKT)*. No. 1804, Gömlek No. 60. No. 962/6; 718/11; 599/28; 2819/19. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye. (İ. DH.)*. No. 1337, Gömlek No. 20. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dosya Usulü (İ. DUIT)*. No. 58, Gömlek No. 81-82-83. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)*. No. 123, Gömlek No. 5303. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Hususi (İ. HUS)*. No. 1311, Gömlek No. 189. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Şehremaneti (İ. ŞE)*. No. 3, Gömlek No. 21. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH)*. No. 47, Gömlek No. 17. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti İdare (HR. İD)*. No. 2071, Gömlek No. 71. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti Mektübî Kalemi Evrakı (HR. MKT)*. No. 723, Gömlek No. 70; 724/31, 68; 725/49, 25, 84, 83, 749/42. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Sefareti (HR. SFR)*. No. 3, Gömlek No. 610/36; 313/97. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defteri [MDD]*. No. 1738, Gömlek No. 72-76. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Meşâyih Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defteri (MDD)*. No. 1739, Gömlek No. 19-20, 37-38, 113. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Meşâyih Gelen Evrak Kayıt Defteri [GEKD]*. No.1758, Gömlek No. 78b. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Meşâyih Gelen Evrak Kayıt Defteri [GEKD]*. No. 1759, Gömlek No. 06b. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Meşâyih Mukarrerat Zabıt Defteri [MZD]*. No. 1755, Gömlek No, 54-59. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Meşâyih Makbuz Defteri [MD]*. No. 1752, Gömlek No. 22. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Meşâyih Mazbata Defteri [MD]*. No. 1761, Gömlek No. 26, 40. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Meşâyih Gelen Evrak Kayıt Defteri [GEKD]*. No. 1764, Gömlek No. 81. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Meşâyih Vakfiye ve Müzekkire Defteri [VMD]*. No. 1779, Gömlek No. 19-20, 37-38. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Şûra-yı Devlet Evrakı [ŞD]*. No. 2552, Gömlek No. 13; 2555/7. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Burçak, Berrak. “Hekimbaşızade Doktor Muhyiddin’in Kaleminden Geç Osmanlı Döneminde Kuşpalazı (Difteri) ile Mücadelenin Zorlukları: Valideyne İhtar Yahud Kuşpalazı”. *Bitmeyen Hikâye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak* Ed. İsmail Yaşayanlar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 219-234.
- Buharî Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail. *El-Cami’u’s-sahih*. nşr. Konyalı Mehmed Vehbi 4 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1991.
- Can Gümüş, Yeter. “Altyapıları Görünür Kılmak: Geç Osmanlı İstanbul’unda Tifo, Kolera ve Toplumsal Eşitsizlikler”. *Bitmeyen Hikâye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak*. Ed. İsmail Yaşayanlar İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, 115-146.
- Dikeçligil, Özlem. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Miskinler Üsküdar Miskinler Tekkesi’nin Sosyal ve İktisadi Etkileri*. İstanbul: Kitabevi, 2017.
- Engin, Vahdettin. *Sultan Abdülhamid ve İstanbul’u*, İstanbul: Simurg, 2001.
- Karaimamoğlu, Tolgahan, *Orta çağ Avrupa’sında Salgın Hastalıklar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

- Karacaoğlu, Emre. "Telkikhane-i Şahenenin Kuruluş Sürecine Dair". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38/65, (2019), 197-250.
- Kılıç, Orhan. *Mikrop, Salgın ve Toplum*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.
- Koç, Mustafa. *Revnaoğlu'nun İstanbul'u I*. İstanbul: Fatih Belediyesi, 2021.
- Marmara, Rinaldo. "İstanbul'da Veba Salgını". *Tarih ve Toplum Dergisi*. çev. Güneş Çelikkol, 38/228 İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 370-373.
- Özaykal, Merve. "Fetvalar Işığında Osmanlı'da Salgın Hastalıklar". *Din ve Etik Yönleriyle Salgın Hastalıklar*. Ed. Tuba Erkoç Baydar. İstanbul: İbn-i Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021, 115-137.
- Özer, Ekrem. *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat İslahatları-I. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, Doktora Tezi. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2007.
- Özer, Sevilay. "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını" *Belleten* C.LXXX/287 (Nisan 2016), 219-260.
- Parıldar, Hülya. "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları". *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi* 30 (Ek sayı), (2020), 19-26.
- Şahin, Arzu. *Osmanlıda Kolera (1910-1911)*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022.
- Şahin, Emine. "II. Abdülhamid Döneminde Arap Coğrafyasında Sağlık Hizmetleri: Halep Hamidiye Gureba Hastanesi". *Bitmeyen Hikâye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak*. Ed. İsmail Yaşayanlar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 235-246.
- Talay, Aydın. *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Risale, 1991.
- Varlık, Nükhet. *Osmanlılarda Veba 1347-1600*, çev. Hazal Yalın, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, 358.
- Vergili, Ayhan. *Türkiye'de Modern Sağlık Eğitimi ve Hizmetlerinin Kurumsallaşması*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2020.
- Yılmaz, Mustafa vd. "Büyük Savaşların Tarafsız Ordusu: Tifüs". *Türk Tarihinde Salgınlar ve Afetler*. Ankara: Astana Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Özgür. "Yabancı Hekimlerin Gözüyle İstanbul'da "Büyük Kolera: 1865 Salgını Hakkında Bazı Yeni Bilgiler". *Bitmeyen Hikâye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak*. Ed. İsmail Yaşayanlar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, 71-114.
- Yücel, Ebubekir Sıddık. "Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Sivas'a Ait Bazı Belgeler", *Din Pandemi Hayat Sempozyumu*. Ed. Hasan Özalp, Sena Kaplan. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, (2022), 27-44.

